

Filep Tamás Gusztáv

KOSZORÚ, HIÁNYZÓ EMLÉKTÁBLÁKRA

Náciellenes magyar arisztokraták a II. világháború idején

I.

Gyakran gyalog sétálok le a Széchényi Könyvtárból a Várhegy tövéig; két út közül szoktam választani: vagy az Uri utcán ballagok végig, hogy elmehessek gróf Sigray Antal palotája előtt, vagy a Táncsics Mihály – azaz az egykori Verbőczy – utcán, ahol Apponyi Albert és fia, György lakott. Amikor éppen itthon voltak, gondolom, naponta találkozhattak a szomszédban lakó Tóth Árpáddal, a poétával.

Ma már mindkét házon emléktábla van. Az Uri utcai azt tudatja, hogy ebből az épületből hurcolták el a németek Sigrayt, a másikon többek között ott áll, hogy innen vitték el az ifjabb Apponyit. Ez az utóbbi bizonyosan pontosításra szorul. Apponyi Györgyért elegáns, udvarias német urak jöttek: fáradna velük át valahová egy kis időre (először az Astoriába vitték, ott gyűjtötték a lefogottak egy részét az 1944. március 19-ét követő napokban). Ezt – közvetetten – Apponyi egyik rokonától tudom. Sigrayról pedig azt hallottam – itt bizonytalanabb a forrásom, s nem tudom, ellenőrizhető-e még –, hogy valójában otthon, Vas megyében tartóztatták le. Ugyanebből a kútforrásból ered a szintén adatolatlan, de valószínűsége miatt hitelesnek tűnő ismeret, hogy a Sigray-palota volt a környék egyetlen magánkézben lévő épülete, ahol még az 1944–45-ös ostrom alatt is volt villanyvilágítás. Az ott lakók (nyilván a gazda nélkül maradt „személyzet”) a néhány lépésre lévő német követségtől lopták az áramot.

Többször gondoltam már arra, hogy március 19-én meg kellene koszorúzni ezt a két emléktáblát – azok helyett is, amelyek hiányoznak. Illő volna legalább évente egyszer tisztelni a két hazafi, s személyükben a nácik magyar politikai foglyainak emléke előtt. Egyedül persze nincs kedvem hozzá; már nekem is gyanúsak a túl látványos gesztusok. Igaz, lehetne egyesületet alapítani e célból. Vagy mégsem? Az új magyar demokrácia egyik sajátossága, hogy éppen azoktól a polgári kezdeményezésektől ment el a kedvünk, amelyek máshol magát a demokráciát éltetik.

A szabadságban az elsők között éppen az illúzióinkat veszítettük el. Húsz éve hihetőnek tartottuk, hogy a fegyverekkel fönn tartott uralkodó világnézet bukása után a magyar társadalom megismeri majd azokat a faktumokat, amelyekből egy hitelesebb történelemkép (re)konstruálható. Ma pedig úgy látszik, hogy a múlt bizonyos vonatkozásairól kevesebbet tudunk, mint a diktatúra utolsó éveiben. Azok az ismeretek, amelyekről úgy tűnt föl, hogy közösségi szinten birtokoljuk őket, nem szerkesztődtek egységgé – inkább szertekuszálódtak, másrészt elkallódtak. Új generáció nőtt föl, úgy-

mond előítéletek nélkül; én azt hiszem, inkább csak érintetlenül mindezekről az ismeretektől. Áltathatjuk még magunkat, hogy az egyetemisták vagy az egyetemista korúak azért nem foglalkoznak a lezáratlanul maradt kérdésekkel, mert azok már érvényüket veszítették. Persze. Ám a régi világ számos dogmája itt van közöttünk változatlanul.

Nemrégiben a két világháború közötti társadalomtörténet egyik, azt hiszem, önjelölt ifjú tudósa ismételte meg előttem halálos komolysággal a régi mítoszt arról, hogy a fasizmussal és a nácizmussal rokon egykori magyarországi mozgalmak az arisztokrácia, az „uralkodó osztály” érdekeit szolgálták, s hogy ezeket a szerveződéseket az úgynevezett keresztény középosztály mellett éppen a főurak hozták létre. E szerint a vélemény szerint azért, ami 1944 márciusa után történt, a hatalmi-gazdasági elit önzése és szűklátókörűsége okolható. Efféle komoly marxista történések az 1980-as években sem mondtak már. Közülük sokan tudták, volt, aki le is írta, hogy a magyar arisztokrátiák fontos hányada szembeszegült a nácizmussal; legfeljebb azt a szimpla magyarázatot mellékeltek hozzá, hogy a magyar urak merő gögből lenézték azokat a „néposztályokat”, amelyek a szélsőbaloldali és a szélsőjobboldali radikalizmusok káderutánpótlását adták. Évek óta itt van az íróasztalfiókomban Apponyi György több tucatnyi cikke és parlamenti beszéde – egyszer talán jut rá időm, hogy sajtó alá rendezhessem őket –: szinte mindegyikből kiderül, hogy ő például nem ragaszkodott az úgynevezett előjogaihoz. Legitimista volt, katolikus, s a magyar parlament liberális pártjának, a Polgári Szabadság Pártnak a képviselője; vezércikkeinek többségét a párt napilapjába, az Esti Kurírba írta. Amikor Imrédy Béla – még hivatalban lévő miniszterelnökként – megalakította a csodaszarvassal szimbolizált mozgalmát, nem a népnek, hanem éppen az „uralkodó osztálynak” üzent hadat. A mozgalom alakuló gyűlését, azt ott elhangzottakat Apponyi rádióan hallgatta, majd részletesen kommentálta. Az előjogok problémáját például így:

Na meg aztán, mint valóban szenzációs újdonság, annak a kijelentése, hogy legyen vége a kasztszellemlennek, hogy ne lehessenek senkinek se előjogai abból a tényből, hogy jól választotta meg az őseit. Mi eddig úgy tanultuk, hogy a születési előjogoknak az 1848-as törvények vetettek véget, amikor is a kiváltságos osztályok a maguk jószántából, önként mondtak le kivételes jogaikról. De ha Imrédy Béla úgy látja, hogy ennél tovább kell menni, ha be tudja bizonyítani, hogy komoly problémáink megoldását csak egy lépéssel előbbre viszi ezzel, a magam részéről arra az áldozatra is hajlandó vagyok, hogy minden címemet és előnevemet letegyem vele együtt a haza oltárára az „ómoraviczai” prédikátum [tudniillik az Imrédyé – F. T. G.] mellé. Bár eddig inkább azt tapasztaltam, éppen az Imrédyhez eszmeileg közelálló oldalról, hogy a „feudális származást” nagyon is hajlamosak bűnül betudni a magamfajta, származására joggal büszke, de abból soha politikai tőkét nem kovácsoló embernek. De ha már itt tartunk, akkor egyenlő elbánást mindenki felé, miniszterelnök úr! Ha a jól megválasztott ős nem lehet előjogok forrása, ne lehessen a rosszul megválasztott

ős hátrányosabb elbárársra [sic! nyilván elbánásra] se jogcím. Akkor a másik oldalon se a nagypapa- és nagymamakutatás tudománya alapján döntsük el, hogy ki a teljes jogú magyar és ki nem az!¹

A passzus utolsó mondatai a gróf azon meggyőződésére utalnak, hogy a törvény előtti egyenlőség sérthetetlen, hogy a nemzetből nem lehet kizárni senkit a fölmenői származása miatt; itt a zsidótörvényekről van szó, amelyek ellen Apponyi a parlamentben is felszólalt.

II.

Apponyi György meggyőződéses híve volt az alkotmányosságnak és a demokráciának, kivételes szellem, ragyogó debatter, az egyik fontos ellenzéki párt legismertebb vezetői közé tartozott; természetes, hogy a megszállók deportálták. Ez az írás azonban nem róla szól. Ahhoz a logikus feltételezésemhez csoportosít néhány ismert meg kevésbé ismert adatot, hogy az összes magyarországi osztályok, rétegek és csoportok közül az arisztokrácia volt az, amely a társadalmon belüli arányához képest – néhány száz családról van szó – a legnagyobb számban adta a nácikkal és az itthoni quisling-kormányokkal szemben álló személyiségeket. Köztük az ellenállás számos vezetőjét; közülük kerültek politikai okokból relatíve a legtöbben fogságba, esetleg a háború végéig tartó deportációba.²

A Gestapo, ez talán köztudott, kész listákkal érkezett Budapestre (ezek a dokumentumok sajnos nem maradtak fenn). Már a megszállás utáni napokban több ezer embert tartóztatott le (az egyik verzió szerint az első hetekben, talán április közepéig-végéig ez a szám nagyjából tízezerre nőtt): politikusokat, közéleti szereplőket, ellenzéki vezetőket, a magyar gazdasági élet számos, kulcspozícióban lévő tagját, újságírókat és így tovább. Már ekkor elvittek zsidókat is, de többségüket a politikai és a gazdasági életben betöltött szerepük miatt. A legfontosabbnak ítélt letartóztatottak egy részét – ez is sokak által ismert tény – utóbb a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták. Ezek között az úgynevezett „prominensek” között volt a legitimisták vezetője, gróf Sigray Antal, a felsőház tagja, Apponyi György, továbbá gróf Szapáry Antal, akit a Vöröskereszt magyar megbízottjaként emleget a szakirodalom. Őt azért vitték el, mert lengyeleken és Szlovákiából Magyarországra szökött zsidókon segített. Szapáry utóbb nemzetközi nyomásra – ő maga a svéd királyt emlegette az interpellálók közül³ – kiszabadult. Apponyit

¹ (A. Gy.) [Gróf Apponyi György]: *A rádió mellől*, Esti Kurír 1939. január 8., 3.

² Itt mondok köszönetet Simon István történész-genealógusnak a cikkemben szereplő bizonytalanabb nevek, címek ellenőrzéséért, s ha kellett, javításáért; s itt jegyzem meg azt is, hogy a jegyzetekben nem minden esetben sorolom föl az említett személyek utalt tevékenységére, magatartására, letartóztatására, elhurcolására utaló összes, általam ismert forrást; a hivatkozások támpontokként szolgálnak.

³ Vö. Gróf EDELSHEIM GYULAI Ilona: *Becsület és kötelesség*, I. 1918–1944, szerk. Ocsovai Gábor, Európa, Budapest 2003, 277.

pedig sógora, a Hitler környezetéhez tartozó Rohan herceg vitte el a lágerből, állítólag azzal a feltétellel, hogy saját birtokán fogja internálni.⁴ Végig Mauthausenben maradt – a láger belső kórházában volt elhelyezve⁵ – Csekonics Iván. A grófot nagy reverenciával ismerték föl a Délvidékről származó SS-ek mint „a volt negyvenezer holdas zombolyai birtok tulajdonosát”. (Az idézet a magyar csoport egyik tagjának, Parragi Györgynek a szabadulásuk után megjelent *Mauthausen* című könyvecskéjéből származik – Csekonics tekintélyéről egyébként több sortársa megemlékezett.⁶)

A legfontosabb keresztény politikusoktól és közíróktól elkülönített zsidó közéleti férfiak között volt báró Madarassy-Beck Marcell, a bankelnök, aki alultápláltság miatt a lágerben halt meg.⁷ Egy ideig Mauthausenben volt a Weiss-Chorin-Kornfeld-Mauthner-Heinrich rokonságba tartozó báró Kornfeld Móric, szintén felsőházi tag, akit utóbb, a Weiss Manfréd Művek és a III. Birodalom közötti tárgyalások lezárultával elengedtek a lágerből, sőt a rokonság nagy részével együtt a német érdekszférából is (Portugáliába).⁸ Valószínű, hogy báró Weiss György is az elsőként lefogottak között volt.⁹ A „prominenseket” – a kutatók véleménye nem egységes, van, aki szerint csak a keresztények tartoztak ide, én arra következtetek az emlékiratokból, hogy a zsidók is, bár ők a lágerben természetesen rosszabb helyzetben voltak amazoknál –, mielőtt Mauthausenbe vitték őket, egy ideig az oberlanzendorfi „munkahajlamosító” táborban őrizték. Itt találkoztak gróf Andrássy Mihállyal – gróf Károlyi Gyula volt miniszterelnök lányával –, ők férjével (aki éppen szökésben volt) hadifogoly angol tiszteket bújtattak szigetvári kastélyukban.¹⁰ A március-áprilisban letartóztatottak többsége azonban nem

⁴ A lágerből való szabadulásának körülményeit megörökíti RÁTKAI Károly: *A Két torony. Magyar politikusok Mauthausenben*, Genius, [Budapest], 1945, 89–90. Ez a munka a legrészletesebb beszámoló a Mauthausenbe hurcolt magyar politikusok sorsáról. Azt, hogy Apponyt Rohan birtokán internálták, említi MILLOK Sándor: *A kínok útja (Budapesttől – Mauthausenig). Élményregény*, Müller Károly, Budapest, [1945], 80.

⁵ „Esténként meglátogatjuk Csekonics Ivánt a Revierben, ahová már első napon szerencsésen felvették, vesebajára való tekintettel. Nagy kegy, mert itt tűrhető ellátást kap.” RÁTKAI: *I. m.*, 81.

⁶ Rassay Károly még Mauthausen előtti oberlanzendorfi fogságuk idejéről írja: „a kivételes elbánást főkeg Csekonich [!] Ivánnak köszönhattuk. Az SS-ek között sok zombolyai [!] sváb volt, ezek előtt a Csekonich név a káprázatos gazdagság és a földöntúli hatalom fogalmát testesítette meg. Miniszterek, követek, a kegyelmes titulus semmit sem imponált nekik. De a Csekonich név előtt babonás tisztelettel vették le a sapkájukat. Fogolytársunk dicsőségéből ránk is esett egy halvány sugár.” RASSAY Károly: *Rapszódia mauthauseni hónapjainkról = Emlékezések. A koncentrációs táborok felszabadulásának ötvenedik évfordulójára*, szerk. Bakó Ágnes – Szabó Éva – Verő Gábor, Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ, Budapest 1995, 56.

⁷ PARRAGI György: *Mauthausen*, Keresztes, Budapest 1945, 37.

⁸ Kornfeld emlékirata: *Tíz hét története 1944-ben. Budapest–Oberlanzendorf–Mauthausen* = KORNFELD Móric: *Triantonról Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok*, kiad. Széchenyi Ágnes, Corvina, Budapest 2006, 148–181. Az említett családok sorsfordulatának rövid összefoglalása: SZITA Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon. A terror és a rablás történetéből*, Korona, Budapest 2002, 179–189. Innen (is) értesülünk arról, hogy a rokonságból átmenetileg még báró Weiss Jenő és fia is Gestapo-fogoly volt. Lásd még Chorin Ferenc feljegyzése a vele és családjával 1944. március 19. után történetekről – *keltezetlen* = STRASSERNE CHORIN Daisy – BÁN D. András: *Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig. Fejezetek Chorin Ferenc életéből (1879–1964)*, Osiris, Budapest, 1999, 143–169.

⁹ PETYKE Mihály: *A Gestapo foglya voltam... Politikai riportregény*, Gábor Áron, Budapest, 1945, 60.

¹⁰ PARRAGI: *I. m.*, 29, 35. Kállay Miklós emlékirataiból arra lehet következtetni, hogy az angoloknak a szigetvári kastélyban való elszállásolására legalábbis a kormány tudtával került sor. Szerinte itt ötven foglyot tudtak „befogadni”. Utóbb gróf Károlyi Józsefné fehérvárcsurgói kastélyában is elhelyeztek angol

került német lágerekbe. Sokukról egyelőre azt sem lehet tudni, hogy egy idő után szabadon engedték-e, vagy pedig Magyarországon őrizték őket. Az ő névsoruk sem maradt az utókorra, s a szakirodalomban legtöbbször ugyanaz a néhány ismert név szerepel. Az önéletrajzokból, memoárokból (a szerzők közül senki sem törekedett arra, hogy listát készítsen mindazokról, akiket az Astoriában, a Gyorskocsi utcai – Fő utcai fogházban vagy egyebütt látott a megszállók foglyaiként), vagy a többnyire ugyanezekre a forrásokra támaszkodó monográfiákból, tanulmányokból azonban több tucatnyi nevet gyűjthetünk ki; köztük arisztokratákét is. Van arra vonatkozó utalás, hogy a németek már márciusban letartóztatták báró Bánffy Dániel földművelésügyi minisztert,¹¹ aki az októberi nyilas hatalomátvétel után újra fogságban volt.¹² A márciusban letartóztatott s csak hónapokkal később Mauthausenbe szállított Millok Sándor, a Népszava felelős szerkesztője fogsága tizenharmadik hetében találkozott a Gyorskocsi utcában gróf Tisza Györggyel.¹³ Ugyanő írja le azt a jelenetet, amikor az egyik német, letartóztatásuk napján, még az Astoria bájában megszólít egy civilben lévő katonaembert:

„– Ki vagy?

– Lengyel, magyar generális.

– Hát te is? Te, te ember! Vannak itt még excellenciás urak? – kérdezi körülnézve, mire Baranyai Lipót [a Magyar Nemzeti Bank volt elnöke] csöndesen, de jól hallhatóan megjegyzi:

– Itt csak excellenciás urak vannak!”¹⁴

Bizonytalanabb a hitelessége annak, amit Nagybaczoni Nagy Vilmos hallott: hogy a márciusi megszállás idején gróf Somssich Józsefet is letartóztatták.¹⁵ (Nemcsak azért, mert más nem erősíti meg; gyanítható, hogy Nagybaconi nem a világháború után New Yorkban élt gróf Somssich Józsefre gondolt itt, hanem – lapszus folytán – azonos nevű, de már 1941-ben meghalt nagybátyjára, a volt külügyminiszterre.) Berey Géza emlékezéseiben tűnik föl még egy Weiss báró alakja, a szerinte osztrák eredetű, merani születésű Weiss Jenőé (a szerző őt másik keresztnévén, Lászlóként említi), aki Pozsonyban, majd az első bécsi döntés után Érsekújváron élt. Feleségét, Berey szerint, zsidó lévén internálták, s Weiss – valószínűleg 1944 végén – önként ment be az egyik komáromi erődbe, az asszony mellé. Követte őt a deportációba is, végül az egyik bajorországi lágerben halt meg.¹⁶ Báró Weiss von Horstenstein Jenő valóban Meranban született, de régi felvidéki családból szár-

tiszteket. KÁLLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban*, II., előszó C. A. Macartney, nem szerzői jegyz. Antal László – Borhi László, utószó Borhi László, *Európa–História (Extra Hungariam)*, Budapest, 1991, 96.

¹¹ SZITA: I. m., 88.

¹² Későbbi fogva tartásáról: *A halál közelében. Hlatky Endre naplója 1944. október 16-tól 1945. május 2-ig*, h. n., é. n., 25, 44, 47, 52, 54–55, 64–65, 78, 86.

¹³ MILLOK: I. m., 39.

¹⁴ *Uo.*, 18.

¹⁵ NAGYBACZONI NAGY Vilmos: *Végzetes esztendő. 1938–1945*, előszó Ránki György, Gondolat, Budapest, 1986², 237.

¹⁶ BEREY Géza: *Hitler-Allee*, Gondolat, [Budapest], 1979, 118–120, [157].

mazott, Bars vármegye alispánja volt, s a flossenbürgi lágerben halt meg 1944 karácsonyán. Az asszony, a szintén régi honos családból való báró Schey Éva¹⁷ egyébként férjétől különválasztva, egy másik koncentrációs táborban hunyt el.¹⁸

A megszállás utáni hetekben azonban sokan nem kerültek horogra, noha kutattak utánuk; mások ekkor még nem tűntek oly jelentékeny közszereplőnek, hogy az első szűrőn fönnakadtak volna. Volt, aki csak később csatlakozott a kibontakozó illegális mozgalomhoz. Közülük többen a kiugrási kísérlet, a nyilas hatalomátvétel idején buktak le. Az október 16-ig működő illegális Magyar Front (részt vettek benne a szociáldemokraták, sőt a Békepárt is) intézőbizottságában a polgári szerveződések arisztokraták képviselték. A legitimistákat, a Kettőskereszt Szövetséget őrgrof Pallavicini György.¹⁹ Tudniillik az ifjabb; apja, aki publikációiban és felsőházi beszédében nyíltan szembeszállt a német érdekekkel, súlyos betegsége miatt nyilván veszélytelennek bizonyult, ezért nem vitték el.²⁰ A Katolikus Szociális Népmozgalmat – amelyből még október 15-e előtt megalakították a Kereszténydemokrata Néppártot – gróf Pálffy József képviselte,²¹ akinek bátyja, Géza is a Magyar Front résztvevője volt, a kisgazdákat pedig gróf Dessewffy Gyula.²² A potenciális ellenálló csoportok között Markos György a polgári radikálisokat is emlegeti *Vándorló fegyház* című emlékiratában, közülük szintén egy arisztokratát nevez meg: báró Wesselényi Miklóst, a neves publicistát.²³ Egy jellegzetes idézet Markos könyvéből:

„Nem irigylem a történészeket.

Főleg a párt és a munkásmozgalom történetíróit.

A Parasztpárt nevében két értelmiségire: Erdei Ferencre és Kovács Imrére gondoltunk. A Kisgazdapártot kellett volna elsősorban elérni, de Bajcsy-Zsilinszky Endre súlyos sebével kórházban feküdt, szoros őrizet alatt. Tildy Zoltán eltűnt a föld színéről. Esetleg Varga Béla pátert vagy Dessewffy Gyula grófot, aki jelentős pozíciót töltött be a párt vezetésében, a párt lapjának, a Kis Újságnak főszerkesztője és – azt hiszem – egyben kiadó tulajdonosa is, akit újságírói tevékenységem révén ismertem. (Végül kiderült, hogy tényleg őt kell elérnem.)

A Polgári Radikális Párt hivatott képviselőjeként Wesselényi Miklós báró látszott megfelelő embernek. A legitimista katolikus vonal esetleg elérhető reprezentánsa ifj. őrgrof Pallavicini György volt.

¹⁷ Az ő nevét Berey nem említi, azonosításáért szintén Simon Istvánnak tartozom köszönettel.

¹⁸ Simon István szóbeli közlése.

¹⁹ Pályafutását összefoglalja TYEKVICSKA Árpád: *A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálinskás-Pallavicini Antal a forradalomban*, Századvég – 1956-os Intézet, Budapest 1994, 14–20.

²⁰ *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, V., P–S, főszerk. Markó László, Magyar Könyvklub, Budapest, 2004, 64.

²¹ Lásd róla például BORBÁNDI Gyula: *Magyar politikai pályaképek 1938–1948*, Európa, Budapest, 1997, 342–344.

²² Az ellenállási mozgalommal kapcsolatos emlékeit lásd DESSEWFFY Gyula: *Tanúvallomás*, szerk. Boross Imre, AGROINFORM Kiadóház – Országos Eckhardt Tibor Alapítvány – Universe Publishing Company, New Jersey – Budapest, 1997, 74–97.

²³ MARKOS György: *Vándorló fegyház*, Magvető, Budapest, 1977, 125.

Tehát egy báró, egy gróf és egy őrgróf.

Ezután már csak a herceg hiányzott volna. De ez sem hiányzott. Sőt!”²⁴

Az intézőbizottság és más titkos csoportok számára Markos szerint szintén arisztokraták, főként nők biztosították a találkozók helyszínét; illegalitásba vonult személyeket is bűjtattak. Az általa említettek közül többen tevékenykedtek korábban (is) a lengyel menekültek ügyében. A lengyelmentők legfontosabbjaiként gróf Széchenyi Károly és a már említett gróf Károlyi Józsefné (Wenckheim Margit grófnő) mellett herceg Odescalchi Károlyné gróf Andrássy Klára, gróf Szapáry Erzsébet (Szapáry Antal testvére), gróf Andrássy Ilona, gróf Széchenyi Károlyné, gróf Dessewffy Emilné, Weiss Edit bárónő, báró Zeyk Adél és az idősebb Pallavicini György felesége, gróf Andrássy Borbála nevét emelik ki a feldolgozások.²⁵ (A hivatkozott forrásban ott van még báró Sacelláry Ilona neve, neki viszont önkényesen adományozhatta valaki a bárói címet, a családnak ugyanis nem volt arisztokrata ága.²⁶) Andrássy Klárának, akinek bizonyosan szerepe volt például lengyel katonáknak az országból való kiszöktetésében, közvetve tehát Nyugatra juttatásukban is,²⁷ 1941-ben menekülnie kellett Magyarországról (gyanítható, hogy a Jugoszlávia felé vonuló németek letartóztatták volna), de csak Dubrovnikig jutott, ahol a város bombázása idején és következtében halt meg.²⁸ Markos írja, hogy egy időben Sztáray „Dida” grófnő – a Gudenus János és Szentirmay László *Összetört címerek* főcímű könyvében található pontosítás szerint: Magda²⁹ – adott szállást neki, magyarán ő bűjtatta.³⁰ Visszatérve a Magyar Front intézőbizottságára: tagjai közül az ifjabb Pallavicini Dachaubá került – ezt túlélte, végül egy szovjet lágerben halt meg. Pálffy Józsefről még a lexikonokban sem szerepel, de tény, hogy ő is volt Gestapo-fogoly a Fő utcában, a kiugrási kísérlet után (egyébként Rakovszky Ivánnal, a Lakatos-kormány kultuszminiszterével egy cellában). Egy nem sokkal a háború után megjelent emlékező cikk szerint első kihallgatásán ezt mondta bátyjáról, Pálffy Fidélről, a magyar nemzeti-szocialista pártvezetőről, majd nyilas funkcionáriusról, Szálasi miniszteréről: „Ha Fidélnek esze volna, most itt ülne velem a fogházban és nem a bársonyszékben.”³¹

Ungváry Jenő, a cikk írója házimunkásként viszonylag szabadon vagy legalábbis sokat mozoghatott a fogházban; az ifjabb Pallaviciniről is megörzött egy történetet. Az őrgróf saját morze segítségével tárgyalt a szomszéd zárka lakójával, dálnoki Miklós Lajos főhad-

²⁴ Uo., 152.

²⁵ *Menekült-rapszódia. Lengyelek Magyarországon, 1939–1945. Emlékiratok a bujdosás éveiből*, lengyel szerk. Jan Stolarski, magyar szerk. Szenyán Erzsébet, bev. és kísérőtanulmány Grzegorz ubczyk, utószó dr. Kapronczay Károly, Széphalom Könyvműhely, Budapest 2000, 88, 95. (Néhány keresztnév csak a névmutatóból derül ki, Andrássy Borbála csak mint Pallavicini őrgróf felesége szerepel.)

²⁶ Simon István szóbeli közlése.

²⁷ – R – A.: *A 73.781-es mauthausemi [!] deportált, dr. Major Mihály hadbírószázados beszél arról az időről, amikor a toloncházba zárták a magyar érzésű tiszteket*, Hétfő [!] Szabad Élet 1945/33., 2.

²⁸ KALAPIS Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*, I., A–Gy, Forum, Újvidék, 2002, 40.

²⁹ GUDENUS János József – SZENTIRMAY László: *Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások (bevezetés egy szociológiai vizsgálathoz)*, Mozaik, Budapest, 1989, 93.

³⁰ MARKOS: I. m., 158.

³¹ UNGVÁRY Jenő: *Arcok a rács mögött*, Demokrácia 1945/13., 8.

naggyal (dálnoki Miklós Béla vezérezredes letartóztatott fiával), akinek egyik kezén lőtt seb volt, a másik „megbetegedett” a „kiadós beszélgetésben”:

„Pallavicini, aki a legfantasztikusabb szökési tervekkel eszelte ki és kopogta át fogolytársának, egyik nap hiába kopog, válasz nem érkezik. Pallavicini mindig idegesebben kopog, veri, üti a zárka falát, dörömböl. Semmi válasz. Ellenben a kémlelőablakon Bischoff vérszomjas Gestapo altiszt lesi a jelenetet. Benyit és ordít:

– Mi az? Megbolondult?

Pallavicini eltorzult képpel vigyorogva közeledik és a Gestapo-bandita fülébe ordítja:

– Igen!

A véreb kirohant a cellából. De Pallavicinin ez sem segített. Az orvos nem mert az elmebaj mellett dönteni.”³²

Dachaut különben a szomszéd cella lakója, Miklós Lajos is megjárta.³³ A fiatal őrgrof öccse s az ellenállás szervezésében társa, Pallavicini Antal viszont később jobb híján átszökött a szovjetekhez. (Valószínűleg közismert, hogy 1956-ban aktív tisztként s már Pálkás Antalként ő hozta fel Budapestre Mindszenty Józsefet, amiért aztán fölakasztották.³⁴)

Listáink kivétel nélkül töredékesek. A *Névjegyzék a Gestapo Fogházviseltek Köre tagjairól* főcímű, 1947-ben megjelent füzetben³⁵ azt olvashatjuk, hogy '44 márciusától „hoz-závetőleges számítás szerint” 13 000 ember volt „hosszabb-rövidebb ideig” a Pestvidéki Törvényszék, a Gyorskocsi utca – Fő utca foglya (nem csak magyarok). S közülük alig valamivel több mint hatszázötven, úgy látszik, kevés kivétellel a megjelenés idején Magyarországon élő személy adatai szerepelnek a jegyzékben. A mi mostani szempont-jaink szerint azért is hiányos a füzet, mert már nem tünteti föl a címekeket, előneveket. Az azonban bizonyos, hogy a névsorban szereplő Khuen-Héderváry Sándorné és Zichy Hermann-né született Ujhelyi Klára az ugyanezen nevű arisztokrata családokat képviselték a Gestapónál, illetve házasság révén e családok tagjai lettek. S nem szerepel benne például báró Schell Péter, a Lakatos-kormány belügyminisztere, aki koncentrációs táborok sorát járta végig a III. Birodalom legfontosabb foglyaival, például Léon Blummal, Niemöllerrel, Schuschnigg kancellárral együtt.³⁶ Ott van viszont a listán Prónay György (báró), akiről Pallavicini-Andrássy Borbála, aki együtt volt vele kitelepítve a kommunista korszakban, úgy tudta, hogy megjárta a birodalom valamelyik táborát,³⁷ talán Mauthausen (a *Névjegyzékben* viszont nem szerepel adat arról, hogy deportálták volna). Kertész István emlékirataiban olvassuk, hogy a nyilas hatalomátvétel után

³² Uo.

³³ SZITA: I. m., 279. (Szerinte Miklós Lajos hadnagy volt.)

³⁴ Életének monografikus földolgozása TYEKVICKSKA: I. m.

³⁵ *Névjegyzék a Gestapo Fogházviseltek Köre tagjairól, akiket a német Gestapo 1944. március 19. – december 31. között, a Pestvidéki Törvényszék (Budapest, II., Fő-utca 70–78.) fogházában tartott őrizetben, Gestapo Fogházviseltek Köre, Budapest, [1947].*

³⁶ Részletesen ír róla a lágerkörutat vele együtt bejárta Hlatky Endre, idézett könyvében: *A halál közelében*.

³⁷ Pallavicini-Andrássy Borbála kitelepítési és 1956-os naplója, Gondolat, Budapest, 1990, 69. Azt, hogy báró Prónay György a Gyorskocsi utcában volt rab, megerősíti Hlatky: *A halál közelében*, 32–33.

külügyminisztériumi munkatársai közül báró Czikkann-Zichy Mórict is letartóztat-ták.³⁸ A Sopronkőhidát is megjárta Czikkann-Zichy ellen Gudenusék szerint az volt a vád, hogy meg akarta akadályozni a budapesti hidak felrobbantását.³⁹

1944 októberének második felétől az arisztokrácia a nyilas forradalmárok számára még szabadabb vadászterületté vált.

Miután a Magyar Front utódszervének, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának vezérkarát az Andrássy úton letartóztatták, fegyverrel a kezében halt meg gróf Széchenyi Pál tartalékos zászlós – a neves náciellenes (ekkor már nem élő) politikus, Széchenyi György fia –, aki tisztársával, Messik Jánossal ki akarta szabadítani Tartsayékat a csendőrök fogságából.⁴⁰ Részt vett ugyanebben a mozgalomban rokona, Széchenyi György, a Lakatos-kormány idején Fejér megye és Székesfehérvár főispánja, akit a németek a kiugrási kísérlet után letartóztattak, de sikerült megszöknie. Budapestre menekülve kapcsolatba lépett a tisztek szerveződésével; Kiss Jánosék lebukása után az egyik kisegítő karhatalmi alakulatot vezetett, amely fegyveres akciókat is végrehajtott.⁴¹ A Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János vezette szerveződéshez kapcsolódó, a Hitelbank munkatársaiból szerveződő csoportnak ifjabb báró Ullmann György is a tagja volt – maga a csoport az idősebb báró Ullmann Györgynek, a bank elnökének (máshol talált utalás szerint alelnök-vezérigazgatójának) „tudtával és beleegyezésével” működött.⁴² A fegyveres ellenállásban egy másik szálon vett részt herceg Odeschalchi Pál (Görgey Guidóval és Tassy Jenővel).⁴³ Gudenus János és Szentirmay László említik könyvükben a fegyveres ellenállás szervezésében is szerepet vállaló, Szent-Györgyi Albert csoportjához tartozó vagy azzal kapcsolatban álló báró Kruchina Viktort, aki hivatásos tiszt volt, százados, de édesanyja „zsidó származása miatt 1942-ben ki kellett válnia a hadbiztosi korból”.⁴⁴ Ugyanők említik gróf Apponyi Gyulát, aki ellenállóként, maquisardként esett el Franciaországban.⁴⁵ Ugyaninnen tudjuk, hogy gróf Haller Alfrédot viszont a nyilasok ölték meg, Budapest ostromának heteiben.⁴⁶

³⁸ KERTÉSZ István: *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*, ford. Gyarmati Angéla, jegyz., utószó, a levéltári dokumentumokat szerk. Gyarmati György, *Európa–História (Extra Hungariam)*, Budapest, 1995, 41.

³⁹ GUDENUS–SZENTIRMAY: *I. m.*, 94.

⁴⁰ Széchenyi és Messik halála a Bajcsy-Zsilinszky Endre – Kiss János-féle szervezkedéssel kapcsolatos források és feldolgozások talán mindegyikében szerepel, nevük ott van az emléktáblán, amely annak a háznak (Andrássy út 29.) a homlokzatán van elhelyezve, amelyben a tűzharc lezajlott.

⁴¹ Gróf SZÉCHÉNYI György: *Harcom a szabadságért. Tizenkét év fogságban 1944–1956*, ford. gróf Széchenyi Antal, Timp, Budapest, 2006, 33–37; *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, VI., Sz–Zs, Helikon, [Budapest], 2007, 209. Említi őt az ellenállás polgári résztvevői között KÖVÁGÓ József: *Emlékezés a Náci-ellenes Magyar Katonai Ellenállásra* [!], Püski, Budapest, 1994, 46.

⁴² KÖVÁGÓ: *I. m.*, 45. (A báró Ullmann család 1919-ben katolizált – Simon István szóbeli közlése.)

⁴³ GÖRGEY Guidó: *Két Görgey*, átdolg. és s. a. r. Mikó Krisztina, szerk., jegyz. Steinert Ágota, Helikon, [Budapest], 2004, 119–124, 128.

⁴⁴ GUDENUS–SZENTIRMAY: *I. m.*, 94.

⁴⁵ *Uo.*, [96].

⁴⁶ *Uo.* Szita Szabolcs egyik könyvében közli egy, a harcok után készült tanúvallomás-részlet fotokópiáját, eszerint Haller és a vele együtt kivégzett két személy holttestén kézzel írt táblát láttak; ennek szövege: „így jár aki a hungarista parancsot nem teljesíti és nem harcol”. SZITA: *I. m.*, [263].

Almásy Pál *Sopronkőhidai napló* főcímű könyvének függelékében van egy lista a fegyház kórházépületében őrzött politikai foglyokról; ezt a szerző az akkor ugyanott raboskodó Berki Feriz, a Magyar Ortodox Egyház későbbi esperes-adminisztrátora segítségével állította össze.⁴⁷ Almásy korabeli naplója mellett emlékiratok is említenek Sopronkőhidán őrzött személyeket, ezek árnyalják, esetleg pontosítják a képet.⁴⁸ Az említettek között volt a korábban a háborúból való kilépést szorgalmazó gróf Esterházy Mór exminiszterelnök mellett herceg Montenuovo Nándor (azelőtt a felsőház tagja, hat évvel később valószínűleg az ávón halt meg⁴⁹), herceg Hohenlohe Lajos (ő a források szerint súlyos betegen került fogságba⁵⁰) és felesége (máshonnan tudható lánykori neve: gróf Hadik Amália, őt januárban elengedték⁵¹). Továbbá gróf Kendeffy Ádám és felesége, gróf Edelsheim-Gyulai Éva (bűnük: a grófnő Horthy István kormányzóhelyettes özvegyének testvére volt), báró Inkey Pálné és báró Inkey István neve. Báró volt a névsorban címe nélkül szereplő Rohonczy Imre is, Horthy István parancsörtsíztjének édesapja, akit egy idő után szabadlábra helyeztek.⁵² Hardy Kálmán, a nyilasok által halálraítélt altábornagy emlékiratában báróként említi Jeszenszky Sándor vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztályfőnököt – ő valójában köznemesi családból származott –, sőt szerinte „egy Jeszenszky báróné” is volt Sopronkőhidán.⁵³ Csak egy-két napig tartották Sopronkőhidán herceg Odeschalchi Miklós tartalékos repülő hadnagyot, akit a bécsi Gestapóról szállítottak át feleségével együtt. Az aszszonyt egy-két nap múlva hazaküldték, a herceget viszont a nyilaskeresztes forradalom discsőségére január 21-én kivégezték. Reggel nyolc órakor hirdették ki és fél tízkor hajtották végre az ítéletet; a végrendeletét még lediktálhatta, de búcsúlevelet nem írhatott. Amikor kivették az udvarra, odaszólt az irodaajtóban álló írnokoknak (Almásynak és Révay Kálmánnak): „Nem fogtok szégyent vallani velem!”⁵⁴ (Azért végezték ki, mert Hajdúböszörményből Olaszországba akart repülni, a legismertebb verzió szerint előkészítendő a kormányzó és a szövetségesek kapcsolatfelvételét, de még a német vonalak mögött ért földet – valószínűleg kényszerleszállást kellett végrehajtania.)

Szita Szabolcs *A Gestapo Magyarországon* főcímű könyvében találunk arra vonatkozó utalást, hogy a repülőtsízt ügyében letartóztatták még herceg Odeschalchi Margitot, gróf

⁴⁷ A *sopronkőhidai fegyház kórházépületében fogva tartott „védőőrzetesei” névsora* = ALMÁSY Pál: *Sopronkőhidai napló 1944–1945*, s. a. r. Simonffy András, Magvető (Tények és Tanúk), Budapest, 1984, 291–294.

⁴⁸ Például *Vattay Antal naplója 1944–1945*, s. a. r., bev., jegyz. Vigh Károly, Zrínyi (Sisak és cylinder), Budapest, 1990.

⁴⁹ *Pallavicini-Andrássy Borbála kitelepítési és 1956-os naplója*, 17.

⁵⁰ Vattay ezt írja róla: „súlyos beteg, igen jó ember” (*Vattay Antal naplója 1944–1945*, 73). Hohenlohe Lajos 1945. május 26-án halt meg Sopronban – Simon István szóbeli közlése. Markos György szerint – aki egyébként nem szívlelhette a Sopronkőhidán őrzött arisztokratákat – két Hohenlohe herceg volt a foglyok között (MARKOS: *I. m.*, 278).

⁵¹ ALMÁSY: *I. m.*, 53.

⁵² Az utóbb említettekről lásd még például *Vattay Antal naplója*..., 99, 141. (Az utóbbin Vigh Károly jegyzetei.)

⁵³ *Az Adriától Amerikáig. Hardy Kálmán altábornagy emlékiratai*, jegyz. Bonhardt Attila – Számvéber Norbert – Szabó Péter – Pollmann Ferenc, bev. Jeszenszky Géza, Kairosz – Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, [Budapest], 2008, 485.

⁵⁴ ALMÁSY: *I. m.*, 67.

Lónyay Gábort és gróf Alberti von Enno Erzsébetet. Utóbbit koncentrációs táborba küldték⁵⁵ (neve, talán egy pontatlan német forrásból való átvétel folytán, esetleg nyomdahiba miatt hivatkozott forrásunkban tévesen, *Denaoként* szerepel). A Sopronkőhidán őrzötteket a front közeledtével két csoportban – Vattaynál az szerepel, hogy külön a vádlottakat, külön a védőőrizetéseket, de más emlékezések ezt nem látszanak igazolni – elindították Nyugat felé. (Az Esterházy és a Kendeffy házaspár bizonyosan ott volt köztük még ekkor is.). A nagyobbik csoport végül Bajorországig jutott gyalogmenetben. Szita, a meg szállás utáni időszak talán legjelentősebb aktív kutatója adta közre a nyilasok által lefoglalt a budai Várpalotában őrzött foglyok egy túlélő töredékének névsorát is. Ebben ott áll gróf Esterházy Tamás neve.⁵⁶ (Ezeket a letartóztatottakat nyilván a főváros körül összezáródó ostromgyűrű miatt nem tudták Németországba szállítani, s legalább kétszázat meggyilkoltak közülük.) Szita közölte a komáromi Csillagerődben internált magyarok egyik csoportjáról fennmaradt korabeli jegyzéket is. Ezen szerepel az ácsi illetőségű dr. gróf Zichy Ernő; hogy továbbküldték-e Dachaubá, nem tudjuk. De azt igen, hogy a listán szereplők közül többen ott, a lágerben haltak meg.⁵⁷

Nem hiányozhat innen Bethlen István, a volt miniszterelnök neve sem. Őt, mint köztudott, a március 19-én reggel Kállay miniszterelnök irodájában megjelenő gestapósok a német követségre invitálták. A politikus azt válaszolta nekik, hogy inkább a követ úr fáradjon át, ha beszélni akar vele. Kállay ekkor még kirúghatta a németeket; amikor visszatértek, Bethlen már kijutott a Várból, s illegálisba vonult.⁵⁸ E felsorolásba illik Esterházy János gróf, a szlovákiai Magyar Párt vezetője is – őt a nyilasok Budapesten egy időre letartóztatták, majd figyelték. Szlovákiában pedig már korábban felfüggesztették képviselői mentelmi jogát, 1944 májusában aztán börtönbüntetésre ítélték. Az utolsó időszakban a Gestapo körözte, de végül a szovjetek vitték el.⁵⁹ S hadd említsem az arisztokrata püspököt, báró Apor Vilmost, akit előbb a Sztójay-kormány belügyminisztere, Jaross Andor fenyegetett meg letartóztatással, ha a zsidók érdekében még egyszer zaklatni meri. Lésőbb Szálasiék Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapáttal együtt állítólag le is akarták fogni, de már nem maradt rá idejük.⁶⁰ A püspököt – ez közismert – végül szovjet katonák gyilkolták meg. Öccse, báró Apor Gábor vatikáni követ megtagadta a Sztójay-kormánnyal való együttműködést és lemondott posztjáról. Ugyanúgy, mint báró Bakách Besseney György, a berni követ; mindkettőjüknek fontos

⁵⁵ SZITA: I. m., 139.

⁵⁶ *Uo.*, 267.

⁵⁷ SZITA Szabolcs: *A komáromi deportálás 1944 őszén*, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest, 2002, 85.

⁵⁸ Lásd erről például SIMONFFY András: *Kompország katonái. Történelmi kollázsregény*, Magvető, Budapest 1981, 61–62. Bethlen személyiségéhez, világképéhez: *Bethlen István emlékirata 1944*, s. a. r., jegyz. Romsics Ignác, bev. Bolza Ilona – Romsics Ignác. Zrínyi Katonai (Sisak és cilinder), Budapest, 1988.

⁵⁹ Lásd róla MOLNÁR Imre több monográfiáját, például „*Sem gyűlölettel, sem erőszakkal...*” Esterházy János élete és mártírhalála, Kecskés László Társaság, Komárom, 2008.

⁶⁰ Apor ekkori tevékenységéhez lásd például SZOLNOKY Erzsébet: *Fellebbezés helyett. Apor Vilmos püspök élete és vértanúsága*, Szent Gellért Egyházi, Szeged, [1990], 136–151.

szerepe volt korábban a Kállay-kormány és a nyugati szövetségesek közötti kapcsolatfelvételben. Nem sokkal később tagjai lettek annak a követi tanácsnak, amely a Nyugat előtt a klasszikus magyar szellemiséget képviselte.⁶¹ A Sztójay-kormánnyal való együttműködést megtagadók között volt még Bethlen Gábor gróf (madridi követi titkár), gróf Semsey Andor ügyvivő, követi tanácsos (Buenos Aires) és báró Zeyk Adele, a genfi sajtóügyi előadó (akinek a neve a lengyelmentők között is szóba került, csak ott hivatkozott forrásunkban Adélként volt feltüntetve). Almásy Kálmán gróf, londoni követi titkár már 1941-ben kivált a szolgálatból.⁶²

A névsor nem teljes; nem lesz az az alábbiakkal sem. Hadd utaljak azért a németekkel való szembefordulásra készülő, 1943 elején megalakult Magyar Társaskör néhány tagjára. Azok közül, akikről főntebb volt szó, tizennyolcan szintén bizonyosan tagjai voltak ennek a csoportnak. Rajtuk kívül Bölöny József, a kör utolsó ügyvezető igazgatója *Az 1944. év története* című, 1984-ben megjelent História-évkönyvbe írt cikkében említi még báró Berg Miksa, (ifjabb) gróf Bethlen István, gróf Esterházy János (nem azonos a pozsonyi politikussal), gróf Hunyady Imre, báró Kaas Albert, báró Kemény Boldizsár, gróf Khuen-Héderváry Károly, gróf Pongrácz Jenő és a fia kapcsán már emlegetett báró Ullmann György nevét. Továbbá Fülöp Józsiás herceget.⁶³ (Gudenus Jánosék pontosítása szerint ő a Szász-Coburg-Gotha család tagja volt.) Gudenus és Szentirmay *Összetört címerek* főcímű könyve *Náciellenesség, ellenállók* című részében még további arisztokratákról is megemlékeznek. Így báró Rudnyánszky Marielláról és gróf Apponyi Virginiáról, akik zsidók mentésében vettek részt. Utóbbit egy német tiszt (egyébként távoli rokona) mentette meg a kivégzéstől – a nyilasok akarták főlakasztani. Szerepel még a könyvben továbbá báró Groedel Mária, aki szintén üldözötteken segített.⁶⁴ (A Groedelek zsidó eredetűek voltak, feltételezem, hogy a család említett tagjára a törvények nem vonatkoztak.) Báró Radvánszky Antal azok egyike volt, akik Genfben tárgyaltak a szövetségesekkel.⁶⁵ Forgách Antal grófot, a Magyar Függetlenségi Mozgalom tagját szintén a nyilas hatalomátvétel után tartóztatták le.⁶⁶ A kiugrást pártoló arisztokraták között felsorolják még Gudenusék az Erdélyi Párt vezetőjét, gróf Teleki Bélát, az író gróf Bánffy Miklóst, gróf Károlyi Gyulát, báró Perényi Zsigmond koronaőrét.⁶⁷ A szovjetekkel való kapcsolatfelvétel és kapcsolatteremtés talán a legismertebb része a

⁶¹ A két „disszidens” követől származó fontos táviratokat lásd ULLEIN-REVICZKY Antal: *Német háború – orosz béke. Magyarország drámája*, ford. Szabolcs Katalin, jegyz. Romsics Ignác, Európa–História (Extra Hungariam), Budapest, 1993, 288–291.

⁶² *A Követi Bizottság tagjai, akik a szolgálatból önként visszavonultak, vagy nem ismerték el a Sztójay-kormányt* = BARCZA György: *Diplomataemlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból*, II., összeáll. Antal László, jegyz., utószó Bán D. András, bibliográfiai utószó John Lukacs, az angol nyelvű dokumentumokat ford. Földes Gábor, Európa–História (Extra Hungariam), Budapest, 1994, 364–365.

⁶³ BÖLÖNY József: *A Magyar Társaskör = Az 1944. év története. História évkönyv 1984*, szerk. Glatz Ferenc, mtárs. Pók Attila – Pótó János – Sipos Péter, Lapkiadó Vállalat (História könyvek), Budapest, 1984, 12–13.

⁶⁴ GUDENUS–SZENTIRMAY: *I. m.*, 95.

⁶⁵ *Uo.*, 91.

⁶⁶ *Uo.*, 94.

⁶⁷ *Uo.*, 91–92.

történetnek. Logikus, hogy erre is kísérletet kellett tenni, hiszen a nyugati szövetségesek közölték a magyar tényezőkkel, hogy az ország ügyében Moszkva illetékes. Az ebben szereplők közül csak megemlítem gróf Zichy Ladomér, báró Atzél Ede és Teleki Pál fia, gróf Teleki Géza nevét.⁶⁸ Atzél Ede rejtélyes alakjáról kevés bizonyosat tudunk; Zichy és Teleki bizonyosan a nagyobb tragédiát megelőzendő vállalkoztak szerepükre.

A főnt szereplő neveket mind az utóbbi hatvanöt évben nyomtatásban megjelent dokumentumokból vettem. Egyéb kiadványokból, levéltári, kéziratári fondokból bizonyára számos adat előkerülhet még. A végső cél persze nem az ellenálló arisztokraták listájának összeállítása. Mindazokról tudnunk kellene, akik a függetlenség visszaszerzése érdekében vagy polgártársaik védelmében vásárra vitték a bőrüket. S akiknek névsorát az elméletileg náciellenes kommunista korszak oly hiányosan örököltette ránk.

Brazília

⁶⁸ Hármuk szerepéhez lásd például *Vattay Antal naplója...*, 139–140 (az utóbbiakon Vigh Károly jegyzetei). A moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokról, az említettek szerepének tárgyalásával VIGH Károly: *Ugrás a sötétbe*, Magvető (Nemzet és emlékezet), Budapest, 1984², 124–169.